

УДК 008:793.38

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-10>

Оксана ЗАХАРОВА,

orcid.org/0000-0002-2143-7020

доктор історичних наук, професор

Національної академії керівних кадрів культури та мистецтв

(Прилуки, Чернігівська область, Україна) *irinamak67@ukr.net*

ВИКОРИСТАННЯ ТВОРІВ МИСТЕЦТВА ЯК ДИПЛОМАТИЧНИХ ДАРУНКІВ

Подарунок – невід’ємна частина протокольної практики кожної держави, символ уваги до високого іноземного гостя, форма вираження подяки за успішну спільну роботу або підтримання хороших ділових контактів.

Одне з перших письмових згадок про використання дарів як способу зміцнення союзницьких відносин міститься у листуванні та договорі єгипетського фараона Рамзеса II із царем хетів Хаттушилем, укладеним у 1278 році до Р.Х.

У Стародавній Греції до іноземних послів ставилися з повагою, запрошували їх на театральні вистави, забезпечували їм хороший прийом і пропонували дарунки. У разі успішної місії видавалися почесні нагороди, найвищою з яких був лавровий вінок із запрошенням на наступний день для обіду в особливій будівлі поблизу Акрополя.

У Римі послі дружніх держав зупинялися в одній із кращих будівель міста, їх запрошували на святкування, театральні та циркові вистави, дарували подарунки. Зі свого боку іноземні послі робили вкладення в римську скарбницю. Так, відомо, що Карфаген подарував Риму золотий вінок вагою 25 фунтів, а сирійський цар Антіох – золоті вази вагою у 500 фунтів.

Візантія виплачувала прикордонним племенам великі суми, щоб вони захищали кордони Імперії. Вождем роздавали титули, відзнаки, мантії, жезли, золоті або срібні діадеми. Сам Аттіла отримував платню як «полководець Імперії».

Арабська дипломатія перебувала під сильним впливом Візантії. Держава арабів у період її розквіту перевищувала розмірами Римську імперію, її дипломатичні зв’язки простиралися від Китаю до крайнього заходу.

Не тільки арабські держави, а й Венеція перейняла у Візантії методи та прийоми дипломатії. В організації посольської служби Венеції не було рівних. Поведінка та діяльність закордонних представників республіки регулювалися у цілій низці постанов, у яких послам заборонялося прагнути при іноземних дворах звань і титулів; після повернення послі повинні були передавати державі отримані подарунки, послів не можна було призначати до країн, де у них були свої власні володіння, та ін.

Ключові слова: культура, мистецтво, політика, дипломатія, міжнародні відносини.

Oksana ZAKHAROVA,

orcid.org/0000-0002-2143-7020

Doctor of Historical Sciences, Professor

National Academy of Management of Culture and Arts

(Pryluky, Chernihiv region, Ukraine) *irinamak67@ukr.net*

WORKS OF ART AS DIPLOMATIC GIFTS

A gift is an integral part of the protocol practice of each state, symbol of attention to a distinguished foreign guest, form of expression of gratitude for successful joint work or maintaining good business contacts.

One of the first written mentions about the using gifts as a way to strengthen allied relations is contained in the correspondence and treaty of the Egyptian pharaoh Ramses II with the Hittite king Hattushil, concluded in 1278.

In ancient Greece, foreign ambassadors treated with respect, invited to theatrical performances, given a good reception, and offered gifts. In the case of a successful mission, they were award, the highest of which was a laurel wreath with an invitation the next day for dinner in a special building near the Acropolis.

In Rome, ambassadors of friendly states stayed in one of the best buildings in the city, they were invite to celebrations, theater and circus performances, gave gifts. For their part, foreign ambassadors made investments in the Roman treasury. It is known that Carthage gave Rome a gold wreath with weigh 25 pounds, and the Syrian king Antiochus – gold vases with weigh 500 pounds.

Byzantium paid large sums to the border tribes to protect the borders of the Empire. Leaders given titles, honors, robes, wands, gold or silver tiaras. Attila himself has given paid as “commander of the Empire”.

Arab diplomacy strongly influenced Byzantium. The state of the Arabs during its heyday exceeded the size of the Roman Empire, its diplomatic ties stretched from China to the far west.

Not only Arab states, but also Venice adopted in Byzantium the methods and techniques of diplomacy. There were no equals in the organization of the embassy service of Venice. The behavior and activities of foreign representatives of the republic were regulated in a number of resolutions, in which ambassadors were forbidden to seek titles and titles at foreign courts; upon return, the ambassadors had to hand over the gifts received to the state, ambassadors could not be appointed to countries where they had their own possessions, etc.

Key words: culture, art, politics, diplomacy, international relations.

Предмет дослідження – історія формування та розвитку традиції дипломатичного дарування предметів і творів мистецтва з найдавніших часів до початку XX століття.

Окремі питання проблеми розглядаються у монографії О. Ю. Захарової (Захарова, 2018: 496), а також у працях, присвячених історії дипломатії, зокрема у збірнику, складеному А. Лактіоновим. (Лактіонов: 2009: Додатки 14, 39, 69).

Мета дослідження – довести, що з найдавніших часів посольський дар, а саме твори мистецтва, був важливим елементом у системі міжнародних відносин.

Подарунок – невід’ємна частина протокольної практики кожної держави, символ уваги до високого іноземного гостя, форма вираження подяки за успішну спільну роботу або підтримання хороших ділових контактів.

Одна з перших письмових згадок про використання дарів як способу зміцнення союзницьких відносин міститься у листуванні та договорі єгипетського фараона Рамзеса II із царем хеттів Хаттусилем, укладеним у 1278 році до Р.Х.

Більшу частину матеріалу Телль-Амарнського архіву становлять листи до фараона сирійських і палестинських князів. У їхніх посланнях містяться прохання до фараона про надсилання військової допомоги, золота і подарунків.

Всі ці документи складені клинописом, вавилонською мовою – тогочасною дипломатичною мовою (Лактіонов 2009: 14).

У Стародавній Греції до іноземних послів ставилися з повагою, запрошували їх на театральні вистави, забезпечували їм хороший прийом, пропонували подарунки. У разі успішної місії видавалися почесні нагороди, найвищою з яких був лавровий вінок із запрошенням на наступний день обідати в особливій будівлі поблизу Акрополя.

У Римі послы дружніх держав зупинялися в одній із кращих будівель міста, їх запрошували на святкування, театральні та циркові вистави, дарували подарунки. Зі свого боку іноземні послы робили вкладення у римську скарбницю. Так відомо, що Карфаген подарував Риму золотий вінок вагою 25 фунтів, а сирійський цар Антіох – золоті вази вагою у 500 фунтів.

Візантія виплачувала прикордонним племенам великі суми, щоб вони захищали кордони Імперії. Їхнім вождям роздавали титули, відзнаки, мантії, жезли, золоті або срібні діадеми. Сам Аттила отримував платню як «полководець Імперії».

При візантійському дворі можна було побачити посольства з Європи, Азії й Африки. Дипломатичні доручення відкривали шлях до найвищих

почестей. Послів водили по місту, запрошували на свята, їм показували військову могутність столиці Візантійської імперії, звертаючи увагу на неприступність її укріплень. Перед послами проходили війська, яких для більшого ефекту пропускали по кілька разів, міняючи їм одяг і озброєння. Послів запрошували не тільки до Імператора, але й до Імператриці. Під час першого прийому послы передавали вірчі грамоти та подарунки: дорогоцінні камені, зброю, рідкісних тварин. Гідність правителя вимагала піднесення відповідних дарів. Остаточну відповідь послы отримували під час останньої аудієнції. Зазвичай перебування послів у Константинополі бувало досить тривалим (Лактіонов 2009: 115).

Арабська дипломатія перебувала під сильним впливом Візантії. Держава арабів у період її розквіту перевищувала розмірами Римську імперію, її дипломатичні зв’язки простиралися від Китаю до крайнього заходу.

Після розпаду халіфату Омейядів перше місце серед арабських держав зайняв Багдадський халіфат Аббасидів, традиції дипломатії якого були популярні на Сході. Згідно з інструкцією, яка вручалася послу, він повинен був передати вітання і подарунки, вести переговори. Роздача подарунків була одним із важливих доручень для посла.

Частина подарунків передавалася після прибуття посла, інша – тільки у разі успішного завершення місії. Серед дарів найчастіше зустрічалися дорогоцінні тканини та посудини.

Не тільки арабські держави, а й Венеція перейняла у Візантії методи та прийоми дипломатії. В організації посольської служби Венеції не було рівних. Поведінка та діяльність закордонних представників республіки регулювалися у цілій низці постанов, у яких послам заборонялося прагнути при іноземних дворах звань і титулів; після повернення послы повинні були передавати державі отримані подарунки, послів не можна було призначати до країн, де у них були свої власні володіння, тощо.

Венеціанська дипломатія – це сувора система та водночас мистецтво. Прийоми італійської та зокрема венеціанської дипломатії здійснили помітний вплив на дипломатію Європи, котра з кінця XV століття вступила у новий період міжнародних відносин. Доти остаточно складаються великі держави: Іспанія, Португалія, Франція, Польща, Австрія (спадкові землі дому Габсбургів), що намітилися у межах Священної Римської імперії німецької нації, скандинавські держави, італійські міста-республіки, західнонімецькі князівства, які доповнювали політичну карту Європи.

Звичай підношення дарів не тільки пояснювався вимогами етикету, а й переслідував політичні цілі. Чим багатші дари, тим більше шансів на успішне виконання місії.

Найстаршим свідком російських зв'язків із Західною Європою є вцілілий до наших днів срібний кубок, який належав Івану III. Кубок зроблений у вигляді півня з відкидною головою. Фахівці вважають, що він був виготовлений у Німеччині у кінці XV століття (Ненарокова, 1992: 29).

Агент англійської Московської компанії (у Росії з 1573 року) Джером Горсей в один зі своїх візитів до Росії привіз у дар московському цареві від англійської королеви дванадцять величезних бульдогів, прикрашених бантами, двох левів і «прекрасного білого бика» з позолоченими рогами, якого змусили встати на коліна перед царем і царицею (Рябцев, 1998: 523).

Подібні дари чимало дивували москвитів, але по-справжньому цінними подарунками вважалися зброя та бойові обладунки. Так, царю Олексію Михайловичу імеритинським царем Олександром у 1659 році був подарований так званий панцир (легкий оборонний обладунок), сплетений із мідних посріблених кілець. На відміну від російських обладунків, які мали порівняно невелику вагу та не обмежували рухи, обладунки західноєвропейських лицарів XV–XVII ст. були значно важчі. Кінь лицаря також був одягнений у важкий обладунок, що прикривав його груди, боки, спину і круп. Подібний обладунок на лицаря і коня було подаровано у 1584 році царю Федору Івановичу польським королем Стефаном Баторієм (його загальна вага близько 100 кг).

У XVI–XVII ст. царським виїздам приділялася велика увага. Багатство виїзду символізувало багатство Московського Двору та могутність всієї держави. Багато предметів парадної кінної упряжі, виконані іранськими та турецькими майстрами XVI–XVII ст., надходили у Росію переважно як подарунки від дипломатів і купців цих країн.

Серед дарів східних правителів переважало кінне оздоблення, яке відрізнялося незвичайною розкішшю.

Після того, як у кінці XVI ст. почалися постійні дипломатичні відносини Росії з Персією, у 1590 році Іранський посол привіз від шаха Аббаса I у подарунок царю Федору Івановичу сідло, луки якого зв'язані золотом і посипані дорогоцінним камінням. У 1618 році Михайлу Федоровичу було подаровано узду, заткану золотом, а в 1635 році – сідло, опрацьоване золотом (Донов, Писарська, 1957: 94).

Протягом століть кінь – один із найцінніших дарів. Так, у списку подарунків герцога Голш-

тинського царю Михайлу Федоровичу перші три позиції займають вороний жеребець, сірий у яблуках мерин і гнідий кінь, потім згадуються: хімічна аптечка, велике дзеркало, годинник та ін.

Російські правителі обдаровували хутром, коштовностями, ловчими птахами. Особливо цінувалися російські хутра. Цар Федір Іоанович відправив подаровані королеві Єлизаветі, крім чотирьох шматків перської золотої парчі та двох шматків срібної, великої білої мантії зі штофа, великого турецького килима, «чотири багаті зв'язки чорних соболів, шість великих білих із плямами рисячих шкур, дві білі шуби з горностая, королева навіть спитніла, втомившись перебирати золоті тканини, особливо соболів і хутра...», – згадував Джером Горсей (Рябцев, 1998: 527).

Цар Федір Іоанович 1595 року надіслав імператору Рудольфу II «1 003 соболів, 519 куниць, 120 чорно-бурих лисиць, 337 000 лисиць, 3 000 бобрів, 1 000 вовчих шкур, 74 лосині шкури».

У середньовічній посольській практиці виникали і скандальні ситуації, пов'язані з посольськими дарами. У 1600 році турецький султан відправив у Москву до Бориса Годунова посла з цінними дарами, але цар відіслав йому все назад із такою відповіддю: «Оскільки ти є споконвічним ворогом християнства і брата нашого імператора римського і ін., ми не можемо і не хочемо бути твоїм другом, а будемо поки живі, твоїм ворогом і що тільки можна, будемо робити тобі наперекір». Годунов послав до Туреччини шубу вичиненої до білого кольору свинячої шкіри у великому, зашитому шкіряному мішку, який було покрито шматками блискучої парчі та наповнено свинячим гноєм (Рябцев, 1998: 528).

У XVI столітті турецький султан – найсильніший і найнебезпечніший із «бесерменських царів». Російський уряд не міг не ставитися до нього з величезною настороженістю, тому що Османська імперія становила загрозу всьому християнському світу. Водночас англійська Реформація, що поклала кінець ворожій політиці Англії щодо Туреччини, стала шукати у її особі союзника проти окремих католицьких держав.

Новому російському послу в Англії Г. І. Микуліну, котрий вирушив до Лондона у 1600 році, було доручено з'ясувати, чи не допомагає королева Єлизавета султану «людьми або казною». 14 жовтня у королеви відбулася аудієнція, на якій, за наполяганням Микуліна, послі інших держав не були присутні. При вході посла у тронний зал Єлизавета I встала і вислухала його вітання. Потім вклонилася і, запитавши про здоров'я государя і государині, взяла з рук посла

«кредитувати» грамоту і сидючи вислухала його «наказня речі». У своїй промові вона висловила радість із приводу воцаріння на російському престолі Бориса Годунова, похвалила привезені російським послом «поминки» (сорок чотири соболя) і, запросивши посла сісти, стала розпитувати про подорож. Під час перебування Микуліна у Лондоні йому надавалися особливі знаки поваги. У свято Хрещення за обідом Г. І. Микулін сидів зліва від королеви за окремим столом, при тому, що решта присутніх у палаті пригосталися стоячи. Єлизавета пригостила посла власноруч застреленим оленем, запросила на свято ордена Підв'язки, йому запропонували полювати на королівських заповідних островах, куди нікому не дозволялося виїжджати. Порухення протокольних норм щодо іноземного посла свідчило про особливе ставлення королеви Єлизавети I до царя Бориса Годунова.

Добрі відносини між Росією і Великою Британією тривали недовго. У 1603 році померла Єлизавета, а в 1605 році не стало Бориса Годунова. Першим постійним дипломатичним представником Росії при Сент-Джеймському дворі став А. А. Матвєєв, перед яким стояли воістину великі завдання, але ввечері 21 червня 1708 року на нього скоїли напад. Люди врятували його, але за борги він був посаджений у в'язницю. Тоді Матвєєв висловив протест, а через деякий час виник парламентський акт 1709 року «Про охорону привілеїв послів та інших офіційних представників іноземних монархів і держав» (Захарова, 2013: 54–60).

На відміну від своїх попередників, іноземні послы, котрі прибували до Росії у XVIII столітті, досить стримано описують офіційні аудієнції у російських імператорів, особливо це стосується піднесення подарунків.

Так, герцог Лерійський, що став першим послом Іспанії у Петербурзі (1727–1730), відзначає у своїх Записках, що 12 січня 1728 року він «підніс царю (імператору Петру II – О. 3.) дуже гарну рушницю роботи Дієго Іскібеля, яка йому дуже сподобалася <...>». У відповідь на цей дар імператор запросив посла пообідати з ним. Подібного не удостоювався жоден тогочасний іноземний міністр (Лерійський, 1989: 200–201).

Через деякий час Герцога Лерійського нагородили орденом Святого Андрія Первозванного, що було ще одним доказом особливої прихильності Російського Двору до Іспанського дипломата.

Відсутність багатих дарів, вручених на першому прийомі у Російського імператора, була не тільки у представників європейських монархів, а й у правителів Сходу. Описуючи вручення

перським послом «кредитивних грамот», герцог зазначає, що у церемонії не було нічого «чудового», за винятком того, що перси, які приїхали з послом, увійшли до залу, де проходила церемонія, залишивши у передпокої свої туфлі. Це було знаком особливої поваги та покірності.

Не згадує про обмін подарунками під час вручення кредитивних грамот і французький посол граф Л.-Ф. Сегюр, котрий прожив у Росії близько чотирьох років (1785–1789). Після промови та вручення грамоти він відповів на питання Катерини II про своє перебування у Берліні та Варшаві.

Перед від'їздом до Росії Сегюра запевняли, що у Петербурзі у дипломатичному церемоніалі «панує досконала свобода», але у дійсності, на думку Сегюра, її не існувало. Так, щонеділі Імператриця, виходячи з церкви та вступаючи у свої покої, зустрічала представників іноземних дворів, що стояли у дверях вздовж залу. «Я знайшов тут ті ж нудні труднощі при дотриманні етикету, які мені нарobili стільки клопоту в Майнці», – згадував Сегюр (Сегюр, 1989: 325–326).

У XVIII–XIX ст. обміну посольськими дарами вже не існувало, але дари продовжували надходити у Росію у зв'язку з різними важливими політичними подіями. У 1811 році в пам'ять укладення Тільзійського миру Наполеон подарував Олександрові I три сервізи: кавовий, чайний і десертний, так званий Олімпійський. У 1896 році з Японії прислали орла зі слонової кістки (він зроблений у натуральну величину), що сидить на масивному пні японського дерева; подаровано ширму із зображенням морського прибою. У тому ж році з Кореї прислали дерев'яну чорну шафу, інкрустовану перламутром (Донова, Писарська, 1957: 95).

Висновки. Таким чином, аналіз використаних джерел і літератури свідчить, що в античний період дипломатичні дари переважно представлені творами декоративно-ужиткового мистецтва. Починаючи з періоду Середньовіччя і до середини XVIII століття посольські дари вельми різноманітні: зброя, дорогоцінна кінська упряж, тканини, вироби з кришталю і яшми, карети, військові обладунки, срібні вироби. Звичай підношення дарів переслідував, у тому числі, і політичні цілі. Чим багатші дари, тим більше шансів на успішне виконання місії. У XIX столітті традиції підношення дару дипломатом правителю держави не існувало, але з нагоди укладення важливих політичних угод державні діячі обмінювалися композиціями мистецтва як дипломатичними дарами, які, як і раніше, залишалися важливим елементом у системі міжнародних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Герцог Лерийский. Записки о пребывании при императорском Российском Дворе в звании посла короля испанского. Россия XVIII в. глазами иностранцев. Ленинград, 1989. С. 200–201.
2. Донов К. В., Писарская Л. В. Оружейная палата. Москва, 1957. С. 94.
3. Записки графа Сегюра. Россия XVIII в. глазами иностранцев. Ленинград, 1989. С. 325–326.
4. Захарова О. Ю. Жизнь и дипломатическая деятельность графа С. Р. Воронцова. Москва, 2013. С. 54–60.
5. Захарова О. Ю. Как в СССР принимали высоких гостей. Москва, 2018. С. 496.
6. Лактионов А. История дипломатии. Москва, 2009. С. 115.
7. Ненарокомова И. С. Государственный Музей московского Кремля. Москва, 1992. С. 29.
8. Рябцев Ю. С. Хрестоматия по истории русской культуры XI–XVIII вв. Москва, 1998. С. 522, 523, 527, 528.

REFERENCES

1. Gertsog Leriyskiy. *Zapiski o prebyivaniipri imperatorskom Rossiyskom Dvore v zvanii posla korolya ispanskogo. Rossiya HVIII v. Glazami inostrantsev [Notes about stay at the Imperial Russian Court in the rank of ambassador the King of Spain. Russia of the eighteenth century through the eyes of foreigners]*. 1989. Leningrad. pp. 200–201. [in Russian].
2. Donova, K. V., Pisarskaya, L. V. *Oruzheynaya palata [Armouries]*. 1957. Moscow. p. 94. [in Russian].
3. *Zapiski grafa Segyura. Rossiya XVIII v. glazamii nostrantsev [Notes of Count Segur. Russia of theeighteenth century through the eyes of foreigners]*. 1989. Leningrad. pp. 325–326. [in Russian].
4. Zaharova, O. Yu. *Zhizn i diplomaticheskaya deyatel'nost grafa S.R. Vorontsova [Life and Diplomatic Activities of Count S.R. Vorontsov]*. 2013. Moscow.pp. 54–60. [in Russian].
5. Zaharova, O. Yu. *Kak v SSSR prinimali vyisokih gostey [How distinguished guests were receive in the USSR]*. 2018. Moscow. p. 496. [in Russian].
6. Laktionov, A. *Istoriya diplomatii [History of diplomacy]*. 2009. Moscow. p. 115. [in Russian].
7. Nenarokomova, I. S. *Gosudarstvennyiy Muзей moskovskogo Kremlya [State Museum of the Moscow Kremlin]*. 1992. Moscow. p. 29. [in Russian].
8. Ryabtsev, Yu. S. *Hrestomatiya po istorii russkoy kulturyi XI–XVIII vv [Reader on the history of Russian culture of the 11th – 18th centuries]*. 1998. Moscow.pp. 522, 523, 527, 528. [in Russian].